

1. Uvod

*Elementarni uslov da misao bude „slobodna“, jeste
odsustvo zakonskih kazni za izražavanje mišljenja.
Bertrand Russell*

Sloboda govora i izražavanja je univerzalno ljudsko pravo kojim se bez straha ili cenzure može izraziti mišljenje. Ali ta sloboda nije apsolutna i nikako ne znači da se kao deo te slobode mogu smatrati izjave koje sadrže mržnju i/ili pretnje, uvrede po osnovu nacionalne pripadnosti, napadi na porodice političkih neistomišljenika, omalovažavanje nečijeg porekla, seksizmi, postavljanje tzv. zdravstvenih dijagnoza (Poverenica za zaštitu rodne ravnopravnosti, 2021).¹

U sportskom i kulturnom životu i medijskom prostoru Srbije i dalje su prisutni govor mržnje, uznemiravanje i drugi oblici diskriminacije. Posebno zabrinjava što se govor mržnje toleriše, jer na njega često ne reaguju ni regulatorna tela, ni tužilaštvo (Beogradski centar za ljudska prava, 2020, 2021: 130).² Upozorenja da su agresivna komunikacija, govor mržnje i senzacionalistički narativi u medijima koji doprinose socijalnoj distanci postali jedan od najvećih problema u oblasti javnih komunikacija sve su opravdanija, ali se ovoj temi ne pridaje dovoljan značaj (Krstić, 2020: 61).³

Uzdržavanje od govora mržnje nije samo stvar kulture pristojnosti i dobrog ukusa. Govor mržnje je i zakonski zabranjen odredbama Zakona o zabrani diskriminacije, koji predviđa zabranu izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica, zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi način. Isti Zakon definiše kao teške oblike diskriminacije koji su izvršeni verbalno: izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti po osnovu nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, jezika, političkog opredeljenja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije i invaliditeta i starosnog doba; propagiranje ili vršenje diskriminacije od strane organa javne vlasti i u postupcima pred organima javne vlasti; propagiranje diskriminacije putem javnih glasila.

¹ Saopštenje za javnost od 21. decembra 2021. godine.

² Izveštaj o stanju ljudskih prava za 2020, 2021. godinu.

³ Izveštaj u upotrebi govora mržnje u medijima u Srbiji, Savet Evrope i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 30. decembar 2020. godine.

Po definiciji Saveta Evrope govor mržnje podrazumeva „sve oblike izražavanja koji proširuju, podstiču, unapređuju ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući: izraženu netoleranciju agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminacijom i neprijateljstvom prema manjinama, migrantima i ljudima migrantskog porekla.“

Po Preporuci ECRI br. 15 od 2015, govor mržnje treba shvatiti kao zagovaranje, promociju ili podsticanje, u bilo kom obliku, omalovažavanja, mržnje ili ponižavanja osobe ili grupe osoba, kao i svako uznemiravanje, uvreda, negativni stereotipi, stigmatizacija ili pretnja u odnosu na takvu osobu ili grupu osoba i opravdanje svih prethodnih vrsta izražavanja, na osnovu „rase“, boje, porekla, nacionalnog ili etničkog porekla, starosti, invalidnosti, jezika, religije ili uverenja, pola, roda, rodnog identiteta, seksualne orijentacije i drugih ličnih karakteristika ili statusa ... „govor mržnje može biti i u obliku javnog poricanja, trivijalizacije, opravdanja ili odobravanja zločina genocida, zločina protiv čovečnosti ili ratnih zločina za koje su sudovi utvrdili da su se desili, i glorifikacije lica osuđenih za činjenje takvih zločina.“

2. Psihološki koreni dozvoljenosti mržnje

Zakonski je zabranjeno javno ispoljavanje mržnje. Sve monoteističke religije smatraju ljubav za najvišu vrednost, propovedaju i svojim vernicima nalažu ljubav prema bližnjima, elementarna pristojnost takođe nalaže uzdržavanje od svakog ispoljavanja mržnje, pa se ponekada pitamo odakle dolaze ti sadržaji mržnje i motivi da se tako komunicira (Mršević, 2014: 14-15). Po mišljenju psihologa, odgovor treba tražiti u postojanju tzv. dozvoljene mržnje. Naime deci se ne dozvoljava da svoje frustracije i gnev u procesu socijalizacije ispoljavaju mržnjom prema roditeljima, braći i sestrama, vaspitačima, bakama, i dekama, ali se njihov bes i agresija preusmerava u drugim pravcima koji se smatraju prihvatljivim. Tako se javlja fenomen „dozvoljenosti mržnje“, prema „ciganima“, „pederima“, prošnjacima, Jevrejima, policiji i raznim drugim, različitim.

Roditeljima to preusmeravanje mržnje obavlja zadatak potrebnog sprečavanje izliva mržnje u nepoželjnim pravcima, ali ta „dozvoljenost“ kod dece ostaje da deluje u podsvesti i mnogo posle detinjstva. Rezultat naučene „dozvoljenosti“ može da se u kasnijem životu ispolji kao iracionalno okrivljavanje pomenutih grupa za razne lične i društvene probleme. U detinjstvu „dozvoljena“ mržnja ostaje kao pritajena i može da se ispoljava kao individualno diskriminisanje prema grupama koje je „dozvoljeno“ mrzeti. Naučena „dozvoljenost“ mržnje može da uzrokuje netoleranciju, isključivanja, verbalne

izjave mržnje u javnom i privatnom životu pa i akte otvorenog nasilja i agresivnosti. „Dozvoljena“ mržnja dakle, počinje kao vaspitna i psihološka pojava, ali njeni plodovi mogu tek tako da prerastu dečiji uzrast i ličnu psihologiju, postajući prisutni kao društvena pojava, javno manifestovana kroz govor mržnje. Česta je i uobičajena pojava u vremenima krize, kada se mogu javiti individualna i grupa reagovanja u takvim okolnostima da ljudi ne vide prave uzroke problema i izazova sa kojima se suočavaju, već ih pronalaze u nekom drugom, ko izgleda ili misli drugačije, na koga se onda usmerava agresija, netrpeljivost, pa i otvorena mržnja.

Te korene imaju rasističke i ksenofobične poruke kao i odnos prema migrantima koji ponekad prelazi svaku granicu pristojnosti, („Poručim hranu, a oni mi pošalju nekog Muzafera“) ali i zakona. Česti su ovakvi izlivi mržnje naših sugrađana na društvenim mrežama (Noizz, 2022).

3. Od govora mržnje ka zločinu mržnje

Govor mržnje je teorija, a zločin mržnje praksa, tj. u praksu sprovedena ta teorija mržnje. Zločini mržnje predstavljaju najpodmukliju manifestaciju netolerancije i diskriminacije, na osnovama rase, pola, jezika, religije ili uverenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, invalidnosti i drugih sličnih osnova. Tolerisan govor mržnje teži da razvijajući se i postajući „prihvatljiv“, „normalan“, dovodi do isto tako „prihvaćene“ rasprostranjene diskriminacije. Diskriminacija vodi ka eskalaciji sukoba diskriminiranih i diskriminatora u ambijentu tolerisane diskriminacije, kao i do vršenja zločina mržnje.

Zločini mržnje i govor mržnje zajedno deluju doprinoseći razvitku društveno konfliktnog ambijenta u kome se kao karakteristika javlja stalnost diskriminacije, porast netolerancije. Govor mržnje je verbalna ekspresija motivacione osnove za sledeći korak koji se sastoji u zločinu mržnje, dakle ništa drugo do prethodna faza, na koju se nastavlja diskriminacija i zločini mržnje kao u praksi sprovedena prethodno verbalno izražena mržnja.

Istorija nas uči o opasnosti tolerisanja zloupotrebe slobode izražavanja, jer govor mržnje je prekoračenje, odnosno zloupotreba te slobode, negativno utiče na javnu komunikaciju te samim tim i na proces formiranja javne sfere. Budući da tako ometa kvalitetnu raspravu o problemima od društvenog značaja, govor mržnje otežava donošenje demokratskih odluka i na direktan način urušava demokratske vrednosti u društvu (Nikolić, 2018: 5). Govor mržnje u komunikaciji putem interneta ima potencijal da ujedinjuje istomišljenike i, što može biti posebno opasno, dodatno ih ekstremizuje. Psihologija gomile, naročito u

ovakvom okruženju, utiče na homogenizaciju grupe koja se lako ekstremiše i tera one koji imaju blaže stavove da se priklone agresivnoj većini.

Govor mržnje je prepoznat kao faktor koji ometa i otežava donošenje demokratskih odluka. Govor mržnje u tom smislu može se posmatrati kao sredstvo kojim se određene grupe i pojedinci bore za dominaciju, odnosno bore se za pridobijanje moći ili reafirmaciju sopstvenog identiteta unutar javne sfere. Dominacijom u komunikaciji mogu da diskvalifikuju drugog i potencijalno utiču na diskriminaciju manjina.

Govor mržnje je pravno obično definisan kao govor upravljen protiv osobe ili osoba zbog rasne, verske i etničke pripadnosti ili zbog seksualne orijentacije. Koncept se pojavio u SAD kasnih 70-ih godina XX veka i od tada su u mnogim drugim zemljama, uvedeni zakoni kojima se određuju sankcije za govore motivisane predrasudama ili netrpeljivošću uperenim protiv određenih grupa koje za posledicu imaju podsticanje i podstrekivanje rasne mržnje, agresiju ili zločin, uključujući širenje nacističke propagande. Posledice govora mržnje kao poruke koje pozivaju na nasilje, zastrašivanje onih kojima je mržnja namenjena, dalje širenje mržnje koje produkuju strah. Strah od mogućnosti sopstvene viktimiziranosti, i to ne samo kod specifičnih grupa konkretno ciljanih pretnjama i mržnjom, već mnogo šire. Uočava se nemoć društvenog autoriteta i prisustvo mržnjom prožetog sistema vrednosti čiji su elementi nacionalizam, homofobija, ksenofobija, mizoginija, koji se međusobno hrane i jačaju. Sredstvo za podsticanje ili izazivanje društvenih sukoba i manipulacija mržnjom, je upotreba govora mržnje. Mržnja se pokazala kroz praksu kao vrlo pogodan elemenat za homogenizaciju grupe, usmeravanje i vladanje istom. Tolerisan govor mržnje je efikasan instrument usmerenja neodlučnih u pravcu mržnje, mržnja ih ohrabruje u njihovim stavovima, mobilise ih poručujući im da nisu sami i jedini, jer ima onih koji misle isto i kojima se mogu pridružiti, jer je došlo vreme za okupljanje i za akciju.

Kada dobije „javnu dozvolu“ za javno izražavanje, a to je uvek kada to izražavanje mržnje ne bude dočekano prekorom i sankcijom, već naprotiv, kada se dočekuje aplauzom, nagradom, manje ili više glasnim odobravanjem, to je dokaz da mržnja i dalje nekome „odrađuje“ neki posao, vrši neku ulogu, obavlja neki zadatak (Cvejić, 2022). Neophodna je akcija jer su i mržnja i nasilje na koje se ne reaguje oni opasno komforni obrasci normalizacije patološkog, previše lak i pouzdano brz način brutalizacije društva. Čutanje i nereagovanje dovodi do onoga što Markuze naziva „normalizovanje zla“. U Srbiji se posebno ističe govor mržnje prema Romima i pripadnicima LGBT populacije, dok od ostalih grupa prednjači govor mržnje prema Albancima, Hrvatima i ženama (Nikolić, 2018: 5). Podaci kojima se krši pravo na dostojanstven i spokojan život, privatnost i

bezbednost često se iznose u medijskim tekstovima o migrantima (Pavlović, 2018: 69). Najviše prijava ima protiv govora mržnje na osnovu ksenofobije (uključujući mržnju prema migrantima) i mržnje prema muslimanima – po 18%. Sledi mržnja na osnovu etničkog porekla (16%), seksualne orijentacije (13%), nacionalnosti (9%), antisemitizma (9%), rase (9%), vere (4%) i pola/rodnog identiteta (3%).⁴

Izveštaj Komisije Saveta Evrope protiv rasizma i netolerancije (ECRI) za Srbiju iz 2017. godine, navodi da su meta većine verbalnih dela mržnje u Srbiji bili Romi i LGBT osobe.⁵ Govor mržnje je u javnom prostoru najviše prisutan u odnosu na Rome, i to u medijima, na društvenim mrežama, u vidu grafita po gradovima i slično, što doprinosi distanci koja postoji prema romskoj populaciji i stvara neprijateljsko i nebezbedno okruženje (Komitet za ukidanje rasne diskriminacije, 2018: par.1).⁶

4. Govor mržnje u digitalnom svetu

U porastu su govor mržnje na internetu⁷ i svi oblici digitalnog nasilja. Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova, u periodu od 2017. godine do 7. oktobra 2021. godine, Odeljenje za suzbijanje visokotehnološkog kriminala podnelo je ukupno 235 krivične prijave za krivično delo ugrožavanja sigurnosti, izvršenih na internetu, odnosno društvenim mrežama. Najveći broj ovih dela je politički, verski ili nacionalno motivisan i zasnovan na nasilničkim i necivilizacijskim stavovima.⁸ Društvene mreže su zbog toga počele sve više same da preuzimaju aktivnosti blokiranja određenih vesti, suspenzije pojedinih korisnika, što je podudarno uredniku u mediju. Razlog takvog ponašanja društvenih mreža je „javni interes“, koji im na osnovu procene, „dozvoljava“ da suspenduju ili ukinu neke naloge. Vlasti u pojedinim državama su uzele pravo pravo da ograniče ili potpuno ukinu neke društvene mreže, kao što su to učinile Rusija i Brazil. Razlog je istovetan - onemogućavanje širenja mržnje preko njih. Takođe postoje razni nivoi cenzure i ona može biti na određeni period,⁹ pa sve do potpune demonetizacije

⁴ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine, str. 170.

⁵ Isto, str. 176.

⁶ Zaključna razmatranja o kombinovanom drugom, trećem, četvrtom i petom periodičnom izveštaju Srbije.

⁷ Registar nacionalnog internet domena Republike Srbije, definiše internet domen kao „skup podataka koji opisuje jedinstvenu administrativno-tehničku celinu na Internetu, prema pravilima DNS sistema“. Ovi podaci mogu da budu adrese računara, resursa ili servisa na domenu (www, mail, ftp...), nazivi i adrese DNS servera, sigurnosni podaci za DNSSEC i dr. Globalnu vidljivost internet domena omogućava DNS servis.

⁸ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine, str. 47.

⁹ Najčešća mera je suspenzija naloga na nedelju dana ili mesec dana, što čini FB.

(ukidanje naloga). Odlukom vlasti u državi određene mreže se procene kao štetne za to društvo i zbog toga sledi ograničen pristup ili potpuno ukidanje.

Kada je reč o Srbiji, do sada su bili pojedinačni slučajevi suspenzije naloga, kada internet provajder reaguje na odluku državnog sudije da je reč o pretnji ili uvredi. To su pre svega pozivi na nasilje, pretnje, sve vrste zloupotreba, a naročito dece i žena, „granice koje se ne smeju prelaziti“. A gde su te granice, koje se često pomeraju prema izražavanju određenih mišljenja? Kada se iznosi pretnja ili diskvalifikacija koja je poziv na neku vrstu nasilja i jasan govor mržnje, to je alarm da reaguju vlasnici internet provajdera ili društvenih mreža. Događaji koji polarizuju javnost najčešći su okidači za bujanje govora mržnje, naročito prema predstavnicima različitih manjina. U periodu kada se svi mediji intenzivno bave nekim događajem koji konfrontira aktere javnosti, u internet komunikaciji se beleži povećana aktivnost svih učesnika koji često koriste pogrdne izraze, optužbe drugih za pripadnost teorije zavere, uvrede i rečnik koji se može smatrati govorom mržnje.¹⁰ Kada se analiziraju akteri prema kojima je upućen govor mržnje trendovi u Srbiji su veoma slični onima u Evropi (Nikolić, 2018: 6). Takav umreženi svet, koji funkcioniše na mrežnom sistemu u kome svi mogu da komuniciraju sa svima, postao je veoma zahtevan za regulaciju, pa se čini da ne postoji dovoljno efikasan način za sputavanje svih negativnih pojava koje se u toj komunikaciji mogu pojaviti. Govor mržnje u komunikaciji putem interneta ima potencijal da ujedinjuje istomišljenike i, što može biti posebno opasno, dodatno ih ekstremizuje.

5. Reagovanja nezavisnih institucija na govor mržnje

5.1 Zaštitnik građana

Nedostaje nam više tolerancije i empatije prema drugima. Tolerantno društvo je jedno od osnovnih načela svake demokratije, a izgradnja takvog društva je dugotrajna i zahteva iskreno zalaganje svih nas, izjavio je zaštitnik građana Zoran Pašalić, povodom Međunarodnog dana tolerancije (RTS, 2022). Zaštitnik građana Republike Srbije redovno beleži medijske priloge u kojima se javlja govor mržnje po osnovu nacionalne pripadnosti, seksualne orijentacije i mizoginij, seksističkih izjava. Reaguju saopštenjima, u tv emisijama, u godišnjim izveštajima i pred narodnim poslanicima, ukazujući na učestalost i štetnost govora mržnje, jer lako dovodi do sledećeg koraka, dela nasilja izvršenih iz mržnje. Uloga Zaštitnika građana je da da kontroliše rad državnih institucija koje su sa svoje strane dužni da sankcionišu govor mržnje. Agresivne, uvredljive i preteće

¹⁰ Naročito je bilo vidljivo u doba Kovid-19: uvođenja vanrednog stanja, vakcinacije i sl.

objave na društvenim mrežama, koje se odnose na ugrožavanje bezbednosti i života građana, a posebno novinara, predstavljale su još jednu oblast prema kojoj je Zaštitnik građana usmerio svoje aktivnosti. Imajući u vidu da većina neprihvatljivog ponašanja u javnom prostoru ipak, ne spada u domen krivičnog prava, Zaštitnik građana insistira na proširenju kaznenih odredbi za verbalne i fizičke napade i pritiske na novinare.¹¹ LGBTI osobe su i dalje često izložene diskriminaciji, nasilju, predrasudama i stereotipima usled čega se veoma često suočavaju sa napadima, pretnjama, govorom mržnje i drugim teškim kršenjima prava u različitim sferama života. Primetan je i visok stepen netolerancije mladih prema LGBTI osobama.¹²

5.2. Pokrajinski zaštitnik građana.

U višestrukoj AP Vojvodini i Republici Srbiji nema mesta za bilo koju vrstu diskriminacije i netolerancije, poruka je Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman povodom ispisivanja antisemitskog grafita na zgradi u Novom Sadu, u blizini kovid ambulante na Bistrici.¹³ Najoštrije osuđujući ispisivanje tih grafita, Pokrajinski ombudsman podržava nadležne organe u njihovom radu da autore grafita brzo identifikuju i preduzmu sve aktivnosti vezane za postupanje i u preventivnom smislu, a komunalne službe u aktivnostima da se pomenuti i svi drugi grafiti ovakve i slične sadržine uklanjaju u najkraćem roku. Pokrajinski ombudsman izražava svoju zabrinutost zbog pojave grafita antisemitskog sadržaja u Novom Sadu, ali grad koji se toliko ponosi svojom multikulturalnošću i solidarnošću po mišljenju Pokrajinskog ombudsmana će i dalje da kontinuirano obeshrabruje pisce mrziteljskih (diskriminatornih) poruka. Upravo pravovremeno i bezkompromisno reagovanje nadležnih državnih organa jasna je poruka u osudi govora mržnje, nesvojstvenog našem društvu.

5.3. Poverenice za zaštitu ravnopravnosti.

S obzirom da je govor mržnje vid diskriminatornog ponašanja, najčešće upozorenjima reaguje Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. Povodom više obraćanja građana i građanki zbog teksta „Kad stan ima zadah starosti“ objavljenom na portalu zena.blic.rs, poverenica za zaštitu ravnopravnosti 5. jula 2021.¹⁴ upozorava da se ovim tekstom grubo omalovažavaju stariji i vređa njihovo dostojanstvo, i osuđuje ovakav diskriminatorni način prikazivanja starijih. Na nedopustiv i krajnje uvredljiv način, problematizuju se

¹¹ Redovan godišnji izveštaj za 2021 godinu, str 24.

¹² Isto, str 12.

¹³ Saopštenje od 11.novembra 2020.

¹⁴ Osuda diskriminatornog teksta o starijima.

higijena, odevanje, ishrana i stil života starijih i isto tako daju preporuke kako se rešiti „zadaha starosti“ u stanovima. Svi ovi stereotipi ne samo da su diskriminatorni, već dodatno marginalizuju, stigmatizuju i stvaraju netrpeljivost prema starijim ljudima, navela je poverenica. Ona je istakla da su mediji dužni da izveštavaju odgovorno i profesionalno, da moraju poštovati novinarsku etiku i ne smeju prelaziti granice kojima ugrožavaju ljudsko dostojanstvo i ljudska prava.

Janković je podsetila da je upravo zbog česte izloženosti starijih građana i građanki diskriminaciji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti je objavio Poseban izveštaj (april 2021), u kome se ukazuje na ove probleme, ali i na to da mi kao društvo imamo prednost i potencijal, shodno našem kulturnom identitetu, da unapređujemo poštovanje starijih, međugeneracijsku solidarnost i međusobno razumevanje. Ona takođe najoštrije osuđuje diskriminatornu i nedopustivu izjavu Dragoslava Bokana o Mariniki Tepić. Zakonom je zabranjen govor mržnje, iznošenje diskriminatornih stavova, vređanje i omalovažavanje zasnovano na nacionalnoj pripadnosti, etničkom poreklu, precima, kao ni bilo kom drugom stvarnom ili pretpostavljenom ličnom svojstvu (2021, 30. novembar).

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti Brankica Janković najoštrije osuđuje izjavu nekadašnjeg policijskog službenika Žarka Popovića koji je govorio o odgovornosti za ubistvo devojčice Tijane Jurić. Nedopustivo je i apsolutno neprihvatljivo svako istupanje koje odgovornost za nasilje, a posebno teška krivična dela prebacuje na žrtvu (2021, 29. decembar).

Poverenica je dva puta tokom 2021 u julu i oktobru, izdala upozorenja povodom uvreda dr Predraga Kona (2021, 27. jul). Dovođenje u vezu bilo čije stvarne ili pretpostavljene nacionalne pripadnosti ili etničkog porekla u vezu sa profesijom koju obavlja i profesionalnim mišljenjima, kao u slučaju komentara na račun dr Predraga Kona, u najmanju ruku je nedopustivo, uvredljivo i štetno, saopštila je Poverenica Janković. Profesionalne kompetencije ne mogu biti stavljanje u kontekst bilo kog ličnog svojstva. Takođe upozorava (2021, 26. oktobar) da je stavljanje žutih traka na rukavu građana i građanki koje se protive vakcinaciji protiv Kovida - 19, vređanje i omalovažavanje žrtava holokausta. Krajnje je neprimereno dovođenje u vezu jedne od najvećih tragedija prošlosti i miliona ubijenih Jevreja, ali i pripadnika drugih nacionalnosti tokom Drugog svetskog rata, sa protivljenjem vakcinaciji.

6. Značaj prevencije

Do kraja izborne kampanje ostalo je još manje od deset dana zbog čega Poverenica preventivno ističe (2022, 22. mart) da je važno da se svi učesnici izbornog procesa pridržavaju dozvoljenih i primerenih načina političke borbe, koji ne smeju uključivati ni bilo kakve diskriminatorne izjave, niti uništavanje bilo čije imovine, poput poslednjeg kamenovanja prostorija SNS u Čačku. Poverenica naglašava važnost poštovanja Zakona o zabrani diskriminacije koji zabranjuje govor mržnje, izazivanje nacionalne, verske i svake druge netrpeljivosti, ali i uvredljivo, uznemiravajuće i ponižavajuće postupanje, kao i širenje stereotipa i predrasuda.

Osim tog jednokratnog preventivnog upozorenja važno je naglasiti postojanje niza sistematskih aktivnosti Pokrajinskog zaštitnika građana u oblasti prevencije govora i zločina mržnje. Ostajući dosledan svom početnom uverenju da je nasilje neprihvatljivo, da nije i da nikako ne može biti sastavni deo života, jer bi to značilo da se životu ne pridaje vrednost kakvu

zaslužuje i da se, u krajnjoj liniji, pristaje na nasilje, Zaštitnik građana ponovo naglašava da svako može i treba doprineti obesnaživanju predrasuda, stereotipa i praksi koje legitimišu nasilje.¹⁵

Doprinos prevenciji govora i dela mržnje i nasilja, Pokrajinski zaštitnik građana dosledno sprovodi organizovanjem konferencija i stručnih skupova, edukacijom o ljudskim pravima kroz već tradicionalnu školu ljudskih prava,¹⁶ posetama ustanovama socijalne i zdravstvene zaštite, kao i lokalnim samoupravama i organizacijama. Kroz sve te aktivnosti izražava se privrženost tradiciji koja civilno društvo povezuje sa civilizovanim ponašanjem i koja insistira na eliminaciji nasilja iz međuljudskih odnosa. Zaštitnik, Ombudsman smatra svojom obavezom da insistira kako na nepovredivosti prava na život, tako i na neprihvatljivosti nasilja, u čijem suzbijanju treba insistirati na jasnoj osudi, energičnoj i doslednoj primeni zakona, odgovornom medijskom izveštavanju, menjanju društvenih normi i usvajanju novih kulturnih obrazaca, koji delegitimišu nasilje i sužavaju prostor za njegovu primenu.¹⁷

¹⁵ Godišnji izveštaj za 2020, str 48.

¹⁶ „...Tolerancija nam nije data, nego se o njoj mora govoriti i ona se mora učiti, pa je zato neformalno obrazovanje, u koje spada i ova škola, važno, jer nam pomaže u borbi protiv diskriminacije“.- Džejm Stokstil, viši savetnik za ljudska prava i diskriminaciju pri Misiji OEBS-a u Srbiji.

¹⁷ Godišnji izveštaj za 2019, str 5.

Napad, povreda ili ubistvo koje je motivisano time što je neko drugačiji prema ličnim karakteristikama, smatraju se zločinima iz mržnje. Iako ih je u našem društvu mnogo, veoma često prolaze nevidljivi za institucije, upozorava Pokrajinski zaštitnik građana (RTV, Zelić, 2019). Prevencija je zato jedna od neophodnih strategija sprečavanja da do takvih nemilih događaja ne dođe, pa je zbog toga aktivnost Pokrajinskog zaštitnika građana da se ova tema približi ne samo srednjoškolicima, koji naravno kao mladi jesu primarna ciljna grupa, nego da se upozna i šira javnost, jer je ovo tema o kojoj je potrebno razgovarati, ukazuje Pokrajinski zaštitnik građana Zoran Pavlović. Zato je opravdano izlagati zajedno zločine mržnje sa govorom mržnje, kao što radi npr. Pokrajinski zaštitnik građana npr. na tribini u Karlovačkoj gimnaziji. Iako nema uniformnog rešenja kada je nasilje u pitanju, društvo mora na drugačiji način reagovati u zavisnosti od toga ko inicira nasilje, ko je žrtva, u kom se prostoru ono dešava, i sl. Nasilje je jedan od strukturalnih problema našeg društva, a pandemija korona virusa nije doprinela njegovom otklanjanju ili pacifikovanju, nego mu je pogodovala, pa je zato tim važnije delovati preventivno.¹⁸ Istaknuto je da su nasilje nad ženama, nad pripadnicima LGBT populacija, Romima i siromašnima - samo neki od primera zločina iz mržnje, o čijim se motivima ali i posledicama govorilo na tribini u Karlovačkoj gimnaziji, koju je organizovao i vodio Pokrajinski zaštitnik građana, Zoran Pavlović. Kao prevencija, istaknuta je potreba poklanjanja pažnje na govor mržnje, netrpeljivost prema različitim osobama, razne oblike diskriminacije, i druge slične situacije u kojima su ljudi ugroženi i omogućavanjem tim ljudima da se obrate institucijama, nevladinim organizacijama i drugim društvenim akterima.

Obraćajući se učenicima novosadske gimnazije *Svetozar Marković* prof. Pavlović je ukazao na vrednost, značaj i paradokse koji prate toleranciju. Pri tom je izneo značajnu paralelu između vaspitno obrazovnih i nezavisnih institucija koje imaju zajednički interes da u današnjem pluralističkom svetu grade toleranciju, da posvećeno rade na njenom promovisanju, usvajanju i praktikovanju. Tolerancija je sredstvo, a ne cilj kome težimo, da ne budemo samo pasivni posmatrači već i učesnici koji odbacuju netoleranciju, netrpeljivost, mržnju. Poslednji slučaj zabrane ulaska u klub grupi romskih mladića u Smederevskoj Palanci samo je jedan u nizu slučajeva koji su postali predmet pažnje i javne osude. Neophodno je sprečavati i ukazivati na štetnost nasilja na svim obrazovnim i vaspitnim nivoima, kao i kontinuirano obučavati zaposlene u svim relevantnim institucijama u cilju prepoznavanja rizičnog ponašanja i situacija potencijalnog nasilja. Samo mobilizacijom svih odgovornih aktera i podrškom državnih institucija i organa,

¹⁸ Godišnji izveštaj Pokrajinskog zaštitnika građana za 2020. godinu, str. 6.

medija, nevladinih organizacija, ali i svih građana, moguća je izgradnja tolerantnog, nenasilnog i pravednog društva.

Na putu ka dobro uređenom pluralističkom društvu potrebno nam je mnogo toga - i dobra volja, i duh otvorenosti prema drugome, i osmišljeni programi, i razuđene aktivnosti, i snažna podrška obrazovnih, kulturnih, medijskih i svih drugih podsistema. Mora da postoji svest da u uslovima tržišne privrede postoji snažan potencijal za izbijanje etničke netolerancije i mržnje, da prepreke razvitka tolerantnog društva itekako postoje, od snažnih predrasuda do ekonomske zaostalosti, eksploatacije i dubokih nepravdi. Zato je neophodno da brojni društveni akteri - ekonomski, socijalni, politički, kulturni, utiču na toleranciju, kao na pretpostavku šire društvene solidarnosti, koja je ugrožena procesima demodernizacije i nazadovanja društva. U skladu sa svojim doslednim stavom promovisanja tolerancije kao prevencije mržnje i nasilja, Pokrajinski zaštitnik građana je i 2021 godine, 16. novembra obeležio Međunarodni dan tolerancije, prigodnim događajem na kome je govorio o toleranciji kao potrebi i realnosti u savremenom demokratskom društvu. Tom prilikom predstavljen je i projekat Pokrajinske vlade pod nazivom „Afirmacija multikulturalizma i tolerancije“, a takođe i predstavnici pet organizacija predstavili su svoje projekte u ovoj oblasti.

7. Zaključak

Tekst je ukazao kroz analizu niza primera na važnost uloge nezavisnih institucija i predočavanje odgovornosti onih koji u javnosti koriste govor mržnje. To se odnosi na javne ličnosti, nosioce političkih funkcija i medije koji ne smeju da budu promoteri netolerancije i mržnje. Svoj identitet i duh naše društvo, po mišljenju Pokrajinskog ombudsmana, na najbolji način može da čuva samo ako je humano i solidarno i jasno u odlučnoj osudi govora mržnje, sa nultim stepenom tolerancije.¹⁹ Ravnopravnost podrazumeva uvažavanje i davanje iste šanse različitosti, odnosno jasno je da se ravnopravnost ne može postići bez iskrenog poštovanja različitosti. Tolerancija kao najbolja prevencija govora i dela mržnje, podrazumeva uvažavanje tuđih ideja, stavova i načina života, a biti tolerantan znači biti svestan različitosti drugih u odnosu na nas same i prihvatanje te činjenice u svakodnevnom životu. Tolerancija je harmonija u različitostima u kojoj nema mesta govoru mržnje, ona nije samo moralna dužnost, nego i politički i zakonski zahtev. Kao paradigma nezavisne institucije, institucija zadužena da štiti ljudska prava građana, Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman će i ubuduće promovisati toleranciju kao aktivan stav, duboko uveren da time daje svoj doprinos

¹⁹ Uvažiti i poštovati različitosti - Saopštenje povodom 16. novembra, Međunarodnog dana tolerancije.

obrazovanju građana otvorenih prema drugim kulturama, sposobnih da poštuju slobodu i ljudsko dostojanstvo svakog pojedinca, spremnih da poštuju princip neagresije i probleme rešavaju nenasilnim sredstvima.²⁰ Zaključak je da nezavisne institucije treba i da promovišu toleranciju, ali i da pravovremeno i uvek reaguju u osudi govora mržnje ma od koga dolazio, a da organi vlasti sa svoje strane treba da podrže nezavisne institucije postupanjem po njihovim preporukama.

Literatura

- Beogradski centar za ljudska prava, Izveštaj o stanju ljudskih prava za 2020, 2021.
- Krstić, I. (2020, 30. decembar) *Izveštaj o upotrebi govora mržnje u medijima u Srbiji*, Savet Evrope i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
- Komitet za ukidanje rasne diskriminacije. (2018) Zaključna razmatranja o kombinovanom drugom, trećem, četvrtom i petom periodičnom izveštaju Srbije, par. 1.
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog 2022. *Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine*. 05 Broj: 90-12064/2021-1 20. januara 2022. godine, str 170, 176.
- Nikolić, M. P. (2018) *Govor mržnje na internetu*, Beograd: Fakultet političkih nauka.

Internet izvori

- Cvejić, B. (2019, 23. novembar) Ko je u Srbiji nadležan za borbu protiv govora mržnje u medijima. *Danas*. Dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/ko-je-u-srbiji-nadlezan-za-borbu-protiv-govora-mrznje-u-medijima/>, stranici pristupljeno 21.12.2021.
- ECRI GENERAL POLICY RECOMMENDATION NO. 15 ON COMBATING HATE SPEECH ADOPTED ON 8 DECEMBER 2015. Dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/58131b4f4.html>, stranici pristupljeno 7.3.2022.
- Mršević, Z. (2014) *Nasilje i mi – ka društvu bez nasilja*. Beograd: Institut društvenih nauka. Dostupno na: http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Nasilje_i_mi_final.pdf, stranici pristupljeno 5.2.2022.
- Noizz. (2022, 18. januar) Poručim hranu, oni mi pošalju nekog Muzafera. Dostupno na: <https://noizz.rs/kontra/beogradanka-nece-da-uzme-porudzbinu-jer-je-donosi-migrant-je-poraz-drustva/cs1m8vw>, stranici pristupljeno 22.1.2022.
- Pavlović, Z. (2018) Medijski diskurs o migrantskoj kriozi i migrantima.. U: *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, (ur.) Pavlović Zoran. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 69-80.
- Pokrajinski zaštitnik građana. (2019, 26 avgust) *Održana druga po redu Škola ljudskih prava u organizaciji Pokrajinskog zaštitnika građana – ombudsmana*. Dostupno na: <https://www.ombudsmanapv.org/riv/index.php/vesti/ostale-vesti/2185-odr%C5%BEana->

²⁰ Isto.

- druga-po-redu-%C5%A1kola-ljudskih-prava-u-organizaciji-pokrajinskog-za%C5%A1titnika-gra%C4%91ana-%E2%80%93-ombudsma-na.html?lang=sr-YU, stranici pristupljeno 20.3.2022.
- Pokrajinski zaštitnik građana (2020) Godišnji izveštaj za 2019. godinu. Dostupno na: https://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/2273/Godisnji_izvestaj_PZG-ombudsma_na_2019.pdf, stranici pristupljeno 26.3.2022.
- Pokrajinski ombudsman. (2020, 11. novembar) Osuda grafita mržnje i podrška solidarnosti. Saopštenje. Pančevo. Dostupno na: <https://013info.rs/vesti/srbija/osuda-grafita-mrznje-i-podrska-solidarnosti>, stranici pristupljeno 15.2.2022.
- Pokrajinski zaštitnik građana. (2020, 15. novembar) Uvažiti i poštovati različitosti - Saopštenje povodom 16. novembra, Međunarodnog dana tolerancije. Dostupno na: <https://www.ombudsmanapv.org/riv/index.php/vesti.html?lang=sr-YU&start=105>, stranici pristupljeno 29.3.2022.
- Pokrajinski zaštitnik građana. (2021) Godišnji izveštaj za 2020. Dostupno na: <https://www.ombudsmanapv.org/riv/index.php/dokumenti/godisnji-izvestaj/2351-godisnji-izvest-aj-pokrajinskog-zastitnika-gradjana-ombudsmana-za-2020.html>, stranici pristupljeno 6.3.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, april) Saopštenje za javnost. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2021/09/poseban-izvestaj-o-diskriminaciji-starijih.pdf>, stranici pristupljeno 18.2.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 5. juli) Osuda diskriminatornog teksta o starijima. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/upozorenja/>, stranici pristupljeno 3.3.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 27. jul) *Upozorenje povodom uvreda doktora Predraga Kona*. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/upozorenje-povodom-uvreda-doktora-predraga-kona/>, stranici pristupljeno 3.3.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 26. oktobar) *Upozorenje za javnost povodom stavljanja žutih traka na rukavu građana i građanki koje se protive vakcinaciji*. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/upozorenje-za-javnost-povodom-stavljanja-zutih-traka-na-rukavugra-djana-i-gradjanki-koje-se-protive-vakcinaciji/>, stranici pristupljeno 10.3.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 30. novembar) *Upozorenje povodom izjave Dragoslava Bokana*. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/upozorenja/>, stranici pristupljeno 14.2.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 21. decembar) Saopštenje za javnost. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/saopstenje-za-javnost-3/>, stranici pristupljeno 15.2.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 29. decembar) *Upozorenje povodom izjave nekadašnjeg policijskog službenika Žarka Popovića*. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/upozorenje-za-javnost-rodno-zasnovano-nasilje/>, stranici pristupljeno 17.2.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2022, 22. mart) *Upozorenje izborna kampanja*. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/upozorenje-izborna-kampanja/>, stranici pristupljeno 28.3.2022.

- RTS Društvo. (2022, 16. novembar) Zaštitnik građana: Nedostaje nam više tolerancije i empatije prema drugima. Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4591284/zastitnik-gradjana-tolerancija.html>, stranici pristupljeno 8.2.2022.
- RTV, Zelić, N. (2019, 4. septembar) *Sprečiti sve posledice koje vode ka zločinu iz mržnje*. Dostupno na: https://rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/spreciti-sve-posledice-koje-vode-ka-zlocinu-iz-mrznje_1045709.html, stranici pristupljeno 11.3. 2022.
- Zaštitnik građana. (2022) Redovan godišnji izveštaj za 2021 godinu. Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7369/Redovan%20Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202021.%20godinu.pdf>, stranici pristupljeno 28. 1 2022.

Zorica Mršević*

Svetlana Janković**

The role of independent institutions of Serbia in hate speech cases

Abstract. The subject of this paper is the analysis of various activities of independent institutions regarding hate speech. Since hate speech is a form of discriminatory behavior, the Commissioner for the Protection of Equality usually reacts with warnings, while the Provincial Protector of Citizens regularly publicly points out the need for prevention, tolerance and raising awareness of the importance of timely response to hate speech. When analyzing the position of particularly vulnerable groups, in regular and special reports, independent institutions also continuously state the emergence of hate speech that affects the growth of social intolerance and conflicts. The aim of the text is to point out the importance of the role of independent institutions and to stress responsibility of those who use hate speech in public. This refers to public figures, holders of political office and the media who must not be promoters of intolerance and hatred. The text analyzes the most common types of hate speech to which independent institutions react, inflammatory speech, periods of intensification of hate speech in public, application of existing regulations that incriminate hate speech and the role of civil society organizations in this area. The conclusion is that independent institutions should promote tolerance and regularly react in a timely manner always in condemning hate speech whoever are the hate speakers. The authorities, for their part, should support independent institutions by accepting and acting on their recommendations.

* PhD, Institute of Social Sciences, Belgrade, zorica.mrsevic@gmail.com

** LLM, Center for Encouraging Dialogue and Tolerance, Čačak, svetlana.jankovic.cacak@gmail.com

Keywords: independent institutions, Commissioner for the Protection of Equality, Provincial Protector of Citizens, Republic of Serbia's Protector of Citizens, hate speech, public announcements, warnings, recommendations, prevention, tolerance